

**ЕВОЛЮЦІЯ МУЗИЧНОГО ЯВИЩА В КУРСІ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ”**

Антоній МОЙСЕЙ,

Буковинський державний медичний університет, Чернівці (Україна)

Андрій ФУРДІЧКО,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ (Україна);

akniaz@ukr.net; antoniimoisei@bsmu.edu.ua

**EVOLUTION OF THE MUSICAL EVENTS IN THE COURSE
DISCIPLINE “HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE”**

Antoni MOYSEY,

Bukovinian State Medical University, Chernivtsi (Ukraine)

Andrii FURDYCHKO,

Kyiv National University of Culture and Arts, Kyjiv (Ukraine),

orcid.org/0000-0002-2963-9794,

ORCID ID: 0000-0001-5295-2271; RESEARCHER ID S-5261-2016

Мойсей Антоній, Фурдычко Андрей. Еволюція музикального явлення в курсі учебної дисципліни “Історія української культури”. Целью статті являється спроба ілюстрації еволюції українського музикального фольклору на прикладі сквозної лінії курсу “Історія української культури”: былини – думи – казачки пісні – кобзарство – бандурництво – відродження. **Актуальність** теми-розробки состоїть в виконанні програмних умов курсу. **Методика** роботи оснований на аналізі кожного з етапів еволюції фольклорного феномена, синтезі інформації з різних етапів для складання загальної еволюційної лінії. **Висновки.** Следує методикі об’яснення причинно-слідствених зв’язів в розвитку фольклорного явлення української епічної пісні, можна сформувати у слухачів курсу “Історії української культури” розуміння еволюційних закономірностей цього процесу.

Ключові слова: еволюція музикального явлення, епічна пісня, былини, думи, казачки пісні, бандурництво, “Історія української культури”.

Вступ. Навчальна дисципліна “Історія української культури” є нормативним курсом у вищих та середніх навчальних закладах України. Специфічною особливістю є його значний виховний потенціал, що дає можливість реалізувати у навчально-виховному процесі низку важливих завдань, зокрема таких, як виховання національної свідомості, громадянських якостей української молоді, становлення професійного мислення. Важливим завданням курсу є також формування та розвиток високої внутрішньої культури його слухачів на основі вивчення досягнень і **закономірностей** розвитку української національної культури.

У результаті вивчення курсу студент повинен уміти збирати, систематизувати інформацію, здійснювати порівняльний аналіз та використовувати її у практичній діяльності. Він також має аналізувати на основі наукової методології суспільствознавчих дисциплін багатий фактичний матеріал з історії української культури. Серед підходів до вивчення феномену культури є соціологічний, антропологічний, циклічний та ін., рекомендовано також **еволюціоністський**. Цей метод дозволяє відстежити певну лінію еволюції конкретного культурного явища, довести закономірності його залежності від соціально-політичних, економічних, релігійних та ідеологічних умов розвитку суспільства. Більш узагальнено він дозволяє пізнати закономірності культурної еволюції та їх експлікації на історичний розвиток української нації.

Постановка проблеми. Метою статті є спроба

проілюструвати еволюцію українського музичного фольклору на прикладі наскрізної лінії курсу “Історія української культури”: былини – думи – казачкі пісні – кобзарство – бандурництво – відродження. **Завдання:** відстежити запропонований матеріал протягом наступних тем: Загальна характеристика мистецтва Київської Русі (архітектура, літописання, музика, живопис та театр); поява козацтва та його значення для розвитку української культури; розвиток історичної самосвідомості; вплив реалізму на розвиток українського мистецтва (література, театр, музика, живопис); традиція та “модерн” в українській культурі кінця XIX – початку XX ст. **Актуальність** теми-розробки полягає у виконанні програмних умов курсу. **Методика** роботи базується на аналізі кожного з етапів еволюції фольклорного явища, синтезі інформації з різних етапів для складання загальної еволюційної лінії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до народнопісенного надбання українців спирається на філософське осмислення музичного фольклору як одного із стрижневих компонентів культури (С. Грица, О. Дей, С. Євтушенко, І. Земцовський, А. Іваницький, О. Онищенко та ін.). Стосуються означеної тематики дисертаційні дослідження Т. Мартинович, Б. Нестерович, В. Процюка, З. Сироти, О. Шикирської, Г. Яківчук та ін. Проблема змісту, методів, форм, навчально-методичного вивчення усної народної творчості у підготовці майбутніх фахівців на історико-філологічних факультетах університетів присвячена робота М.П. Вовк. Вострякова Л.Д. досліджувала роль

фольклору в національному вихованні особистості. Багато вчених досліджували явище українського кобзарства. Серед них згадаємо роботи Трембіцького А.М., Чайки С.В., Черемського К. та ін.

Виклад основного матеріалу. При розкритті теми "Загальна характеристика мистецтва Київської Русі (архітектура, літописання, музика, живопис та театр)", зокрема музики, потрібно звернути увагу на генезу епічного жанру билин київського циклу. Він пов'язаний з історією Київської Русі до монгольського періоду і часом формування руської державності.

У радянські часи цей жанр розглядався виключно як російський народний епос. Однак, слід довести студентам на основі фактів, що зміст багатьох билин розкриває перебіг подій, які відбувалися на українських землях, а багато персонажів – київські князі, бояри чи богатирі. У билинах часто згадується конкретна локація подій чи дійових осіб: Київ, Чернігів, Переяслав, Вишгород, Галич, Володимир (на Волині). Географія билин київського циклу локалізується на Дніпрі, Десні, Остері, Сулі. Билини розповсюджені були і в Новгороді, що в IX – XI ст. входив до складу Київської Русі. А Володимир Красне Сонечко, київські богатирі Ілля Муромець, Добриня (дядько Володимира Святославовича), Микула Селянинович (хлібороб), Альоша Попович, галицький князь Чурило Пленкович, Іван Годінович, Михайло Потик та Дунай дають зрозуміти про їх київську належність в ті часи, коли Московії ще не існувало. В Україні залишки билинних сюжетів збереглися в українських героїчних казках про Добриню, Іллю Муромця, шолудивого Буняка, Котигорошка, Тугаріна Змія, а також у колядках. Просторова локалізація фольклорних текстів безсумнівно вказує на генетичну належність. Всі ці обставини дали право М. Грушевському стверджувати, що билини формують початки української епіки.

Дуже важливо наголосити на тому, що, маючи зв'язок з давніми літописними творами, билини перекидають місток до героїчних дум, розповідаючи про боротьбу з татарськими інтервенціями на Україну-Русь, про таких героїв як козак Голота, Олексій Попович, Іван Коновченко та ін. На підтвердження цього можна привести ще один аргумент, який надає професор Софія Грица. Вона звернула увагу на лексичні збіги в билинах київського циклу і в українській епічній пісенності. Наприклад, епітети на зразок "збрюя богатирська", "честь – хвала молодецькая", "сира земля", "білі груди", "злі татарове", "чисте поле", "буйна голонька", "ясен – сокіл", "злато – сребро" та ін.¹

Такий зв'язок можна відстежити також через черговість виконавців билин, дум та історичних пісень. На початковому етапі епічна творчість передавалась в середовищі східних слов'ян співцями – скоморохами, каліками – перехожими. В їх репертуарі побутовали билини, духовні вірші, сатирично-викривальні пісні, псалми. Через заборони діяльності скоморохів на Русі в XVI ст. естафета була перейнята в українських землях кобзарями, лірниками, виконавцями світського і духовного епосу.

При переході до пояснення теми "Поява козацтва та його значення для розвитку української культури"

має бути чітко проведена лінія зв'язку між билинним періодом київського циклу і українськими народними думами, які набули розквіту в добу Козаччини. Вони були масштабними віршованими творами, які виконувалися характерною імпровізованою мелодекламацією у супроводі кобзи, бандури або ліри. Це був синтез найкращих рис національної поетичної та музичної творчості.

Слід звернути увагу на тісний зв'язок народних дум з реальним народним життям. Теми втечі з полону, випробувань тяжкої долі, протистоянь злим силам, героїчних подвигів і жертвних зречень відображають українські реалії XVI–XVII ст. Кульмінаційного розвитку думи досягли саме в цей період національно-визвольної боротьби.

На думку більшості дослідників, за відображеними історичними подіями цей жанр народного епосу поділяють на дві групи. Слід звернути увагу студентів на те, що музичний фольклор можна використати також як історичне джерело. Більш давня група дум розповідають про боротьбу з турецько-татарськими нападниками, що тривало з XV ст. ("Про азовських братів", "Про самарських братів", "Плач невольників в турецькій неволі", "Невольники на каторзі", "Про – козака Голоту", "Про отамана Матяша", "Про Марусю Богуславку", "Про Івана Богуславця", "Про Самійла Кішку", "Про Олексія Поповича", "Про Федора Безродного", "Про Івася Коновченка" та ін.). В новітній групі дум розповідь ведеться про Національно-визвольну війну українського народу проти польського панування ("Хмельницький і Барабаш", "Про Корсунську перемогу", "Богдан Хмельницький і Василь Молдавський", "Про смерть Богдана Хмельницького" та ін.). Відомо понад 30 сюжетів дум й понад 300 варіантів.

Необхідно наголосити на тому, що стиль українських народних дум формувалася на низці джерел. Серед них – давньоруська епіка; усна творчість, пов'язана з біблійними та євангельськими мотивами; літературний елемент, який приєднався на пізнішому етапі. Під час виконання виконавці надавали певної стильової особливості народним думам. На початку ними були самі учасники козацьких походів, люди різних верств, нерідко захоплені в полон воїни, осліплені татарами за спробу втечі. Згодом музикування стає професією. В Україні цю професію практикували кобзарі і лірники. Вони гуртувалися у братства й цехи для захисту в боротьбі за виживання. Вони мали свою "лесбійську мову", що зберігалася до початку XX ст. Кобзарство доповнило й збагатило професійне музичне мистецтво України XVI-XVII ст. поряд з більш розповсюдженою церковною музикою.

Потрібно також підкреслити у підсумку, що думи, вийшовши з надр давньоруської епіки й будучи генетично пов'язаними з обрядовою пісенністю, розвивалися одночасно з історичними піснями і баладами, формуючи разом з ними єдину систему української народної епіки².

Наступні теми дають можливість продовжити відстежувати еволюцію української народної епічної пісні. Говорячи про розвиток музики, потрібно

¹ Grycza S. Melos ukrajyns'koyi narodnoyi epiky [Melody of Ukrainian folk epics], Kyiv : IMFE im. M. T. Ryl's'kogo NAN Ukrayiny, 2015, P. 59–66 [in Ukrainian].

² Ibidem.

відзначити, що у другій половині XIX ст. увага до традиційної музичної культури значно зростає: дослідники звернули увагу на кобзарство. У згаданий період сліпці, старці, співаки-жебраки ходили із села в село або в людних місцях (на базарах чи біля церков) виконували історичні пісні, думи та псалми. На весіллях, у місцях забав вони підспівували, виконували жартівливі пісні. Основні їхні інструменти – кобза, бандура, колісна ліра, торбан. Вже тоді дослідники почали вбачати витоки творчості кобзарсько-думного мистецтва в гусельно-билінній традиції Київської Русі. Інші вчені пов'язували кобзарство безпосередньо з героїкою козацької доби. Необхідно звернути увагу на той факт, що діяльність сліпців-співаків у XIX – на початку XX ст. перебувала на завершальному етапі. Характер їхнього співу ставав переважно сумним. Майже зник козацький епос: з дум залишилися лише деякі моралістичні теми, з історичних пісень – переважно так звані нижчі пісні або балади; майже перевелися пісні гайдамацькі, про зруйнування Січі, пісні чумацькі. Це був уже “жебрацький” період кобзарства. Але, попри це, вони продовжували гуртуватися в братства, цехи, мали свій внутрішній статут, таємну мову, приймали нових членів, навчали їх, тестували і тільки тоді допускали до професії.

У цьому контексті вважаємо доцільним пов'язати історію розвитку кобзарства з іменами відомих дослідників означеного фольклорного явища та існуючих на той період кобзарів та лірників. Були записані пісні, думи і балади від кобзарів: А. Шута, О. Вересая, М. Кравченка, Г. Кожушка, Ф. Кушнерика, Є. Мовчана, П. Носача, О. Чуприна, П. Супруна, М. Будника, В. Горбатюка та ін. Записувалися тексти й мелос кобзарських текстів. Побут і звичай старців стають окремим об'єктом уваги ентузіастів музичного фольклору. З'являється потреба збереження автентичного музичного інструмента. Передові позиції в цій справі займали М. Лисенко, П. Демущкий, Ф. Колесса, К. Квітка, О. Сластіон та ін. Сучасні електронні технології дозволяють проілюструвати на практичних заняттях деякі з цих записів.

У продовженні теми потрібно наголосити на тому, що Перша світова війна (1914–1918 рр.), революційні події в Російській імперії, громадянська війна на території України докорінно змінили політичний фон, суспільну картину та соціально-економічну ситуацію. Автентичне кобзарство, старці, сліпці-співаки потерпали в нових умовах, створених більшовицьким режимом. У 1919 р. у Катеринодарі від рук більшовиків загинули кобзарі І. Литвиненко, А. Слідюк, Ф. Діброва; в 1920-му – А. Митяй, С. Сотниченко, П. Скидан, 72 особи³. У середині 1920-х років виходять постанови, спрямовані на боротьбу із традиційним музичуванням⁴. Багато кобзарів загинуло під час колективізації та голодомору 1932–1933 років, інші піддавались репресіям та нищенню⁵.

Проблема згасання цього жанру народної творчості загострилася через нові історичні умови.

Важливо підкреслити, що у цей період кобзарство як соціальне явище майже зникло, а новий жанр (академічне бандурництво) набув розвитку як естетичний феномен. Це внесло в кобзарське мистецтво суттєві зміни, що стосувалися інструментарію, навчальних традицій, виконавських манер і, особливо, репертуару. Поступово кристалізуються два напрями виконавського мистецтва бандуристів, що відособлювалися не за способом гри, а за формами функціонування інструмента – народно-побутовою та концертно-академічною. До наших днів бандурне мистецтво продовжує розвиватися двома напрямками: кобзарство з намаганням відродити автентичну інструментарію і виконання (репродуктивна функція) та академічне бандурне виконання (бандурництво). Підтримане державою академічне бандурне виконання отримало неабиякий розвиток. Останнє суттєво відійшло від автентичних джерел кобзарства, та, незважаючи на це, користувалося популярністю у власного народу і принесло йому світове визнання, дало змогу підготувати велику когорту бандуристів-віртуозів, фахівців своєї справи, розширити репертуар, удосконалити народні музичні інструменти, урізноманітнити концертну діяльність.

Відродження автентичного кобзарського мистецтва в наші дні є символом епохи відродження українського національного духу. І в цьому вбачається позитивний чинник репродуктивного напрямку.

Висновки. Таким чином, дотримуючись методики пояснення причинно-наслідкових зв'язків в розвитку фольклорного явища української епічної пісні, ми зможемо сформулювати у слухачів курсу “Історії української культури” розуміння еволюційних закономірностей цього процесу. Це, в свою чергу, зорієнтує студентів до прискіпливого розгляду кожного фольклорного музичного феномену, розвиватиме аналітичний підхід до явищ культури, допоможе створити професійне мислення.

Moysey Antony, Furdychko Andrii. Evolution of the musical events in the course discipline “History of Ukrainian culture”. The article proposes a method of considering the evolution of the musical phenomenon in the course of the discipline “History of Ukrainian culture”. **The aim of the article** is to illustrate the evolution of Ukrainian musical folklore on the example of the cross-cutting line of the course “History of Ukrainian Culture”: epics – thoughts – Cossack’s songs kobzarism – bandura – revival. **Task:** to track the proposed material during the following topics: General characteristics of the art of Kiever Rus’ (such as architecture, chronicles, music, painting and theater); the emergence of the Cossack’s and their significance for the development of Ukrainian culture; development of the historical self-consciousness; the influence of realism on the development of Ukrainian art (literature, theater, music, painting); tradition and “modernism” in Ukrainian culture of the late XIX–early XX centuries. **The relevance** of the development topic is to improve the program conditions of the course. **The main method** of work is based on the analysis of each of the folklore’s phenomenon evolution stages, synthesis of information from different stages for drawing up of the general

³Dуховні наставники народу: кобзарство в Україні : бібліографічний нарис [Spiritual mentors of the people: kobzarism in Ukraine: bibliographic essay], Kyiv, 2015, P. 41–43 [in Ukrainian].

⁴Chajka S. V. “Kobzarstvo – diyevyj chynnyk zberezhennya tradycij duchovnogo zhyttya nacyi” [Kobzarism is an effective factor in preserving the traditions of the nation’s spiritual life], *Pedagogichna osvita: teoriya i praktyka* [Pedagogical education: theory and practice] 2012, Vyp. 12, P. 442 [in Ukrainian].

⁵Cheremskyj K. Povernennya tradycij. Z istoriyi nyshhennya kobzarstva [Return of traditions. From the history of the destruction of kobzarism], Charkiv : Centr L. Kurbasa, 1999, 288 p. [in Ukrainian].

evolutionary line. **Conclusions.** Following the method of explaining the causal links in the development of the folklore's phenomenon of Ukrainian epic song, it is possible to form the actual plan of the course discipline "History of Ukrainian Culture", an understanding of the evolutionary patterns of this process. This will guide students to meticulous consideration of each folk musical phenomenon and developing an analytical approach to cultural phenomena, help in creating of the smart professional competence.

Key words: evolution of a musical phenomenon, Ukrainian epic song, epics, "thoughts"-songs, Cossac's songs, bandurism, study discipline "History of Ukrainian culture".

Мойсей Антоній – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, головний редактор українсько-румунського наукового журналу "Актуальні питання суспільних наук та історії медицини". Коло наукових інтересів: Історія України та української культури, традиційна культура населення Буковини, взаємовпливи в сфері традиційної культури українського та східнороманського населення Буковини, процеси етнокультурної ідентичності у прикордонних регіонах. Автор понад 210 наукових праць, у т. ч. 7-ми монографій.

Moysey Antonyi – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of the Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian

State Medical University", vice-editor of the Ukrainian-Romanian scientific journal "Current issues of social sciences and history of medicine". Scientific interests are such as: history of Ukraine and Ukrainian culture, traditional culture of the population of Bukovina, mutual influence in the sphere of traditional culture of the Ukrainian and East-Roman population of Bukovina, processes of ethnocultural identity in the border regions. The author of more than 210 scientific works, including 7 monographs.

Андрій Фурдичко – доктор мистецтвознавства, доцент кафедри музичного мистецтва Київський національний університет культури і мистецтв. Коло наукових інтересів: історія та теорія культури, процеси фольклоризму у пісенно-музичному мистецтві України. Автор та співавтор 2 монографій, понад 40 наукових робіт.

Furdychko Andrii – Doctor of Arts, Associate Professor of Music Art Department, Kyiv National University of Culture and Arts. Research interests: history and theory of culture, processes of folklore in the song and music art of Ukraine. Author and co-author of 2 monographs, more than 40 scientific papers.

Received: 11.11.2020

Advance Access Published: December, 2020

© A. Moysey, A. Furdychko, 2020